

LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NDA MUSUL

Musul at the Lausanne Peace Conference

Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ*

BAÜ
SBED
18(1)

127

ÖZ

Araştırmanın Temelleri: Lozan Barış Konferansı'nda Musul hakkında gerçekleştirilen görüşmeler.

Araştırmanın Amacı: Lozan Barış Konferansı'nda Musul hakkında gerçekleştirilen görüşmelerde Türk ve İngiliz heyetlerinin izlediği politikayı ve Musul ile ilgili konferans sonuçlarını ortaya koymak.

Veri Kaynakları: Türkiye Başbakanlık Devlet Arşivleri ve İngiliz Parlamentosu ve İngiltere Ulusal Arşiv belgeleri.

Ana Tartışma: Lozan Konferansı'nda Musul meselesinin önemi nedir?

Sonuçlar: Musul meselesi Lozan Barış Konferansı'nın en önemli konularından biridir. Türk heyetinin Musul'u geri alma konusunda ısrarcı davranması konferansın kesintiye uğramasına sebep olmuştur. Lozan Konferansı sonunda Musul'un Türk hâkimiyetine girmesi sağlanamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Musul, Lozan Barış Konferansı, İngiliz heyeti, Türk heyeti, Irak.

ABSTRACT

Bases of Research: Negotiation at Lousanne Peace Conferance concerning Musul.

Purpose of The Research: Presenting the Turkish and British delegate's policy during the negotiations in the Lousanne Peace Conference concerning Mosul and result of the conference about Mosul.

Resources of Data: Documents retrieved from "Başbakanlık Devlet Arşivi" , "UK The Parliamentary Archives" and "UK National Archives".

Main Discussion: What is the importance of the negotiations at Lausanne Peace Conference concerning Musul?

Conclusions: Musul is among the most important issues at Lausanne Peace Conference. During the Lausanne Peace Conference Turkish delegates desired to restore Mosul to Turkey hence the conference was interrupted. Mosul was not restored to Turkish territory after Lausanne Peace Conference.

Key Words: Musul, Lausanne Peace Conference, British delegate, Turkish delegate, Iraq.

1.GİRİŞ

Ortadoğu'da meydana gelen gelişmeler, tarihin hemen hemen her döneminde bütün dünyayı etkilemiş ve ilgisini çekmiştir. Ortadoğu'nun dünya politikasındaki bu tarihi rolü, Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında kültürel ve ekonomik bir aracı olmasından kaynaklanmaktadır. Sahip olduğu zengin petrol yatakları sayesinde, sanayi devriminden sonra bölgenin stratejik konumunu artırmış ve XIX. yüzyılda büyük güçlerin rekabet sahası olarak dünya siyasetini etkileyen unsurların başında yer almıştır.

1890 yılında Sultan II. Abdulhamid'in yaptırdığı incelemeler sonucunda Musul ve Bağdat'ın zengin petrol kaynaklarına sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Abdülhamid, 1890 ve 1898 yıllarındaki çıkardığı özel fermanlarıyla bu bölgeleri "Memalik-i Şahane" ilan ederek, kendi arazisi haline getirmiştir (Melek, 1989:28; Türkmen, 2003:7). Bu bölgelerde petrol yataklarının olduğunun öğrenilmesi ile Ortadoğu özellikle İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya'nın rekabet sahasına dönüşmüştür. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti, İngiliz, Fransız ve Rusların kendi ülkesindeki niyetlerinin önüne geçebilmek için Almanya'yı bir denge unsuru olarak kullanmaya çalışmıştır. Almanya'ya 1888 yılında Berlin-Bağdat Demiryolu yapma imtiyazının verilmesinin en önemli sebebi de bu olsa gerekir. Ayrıca Almanya'ya bu imtiyaz ile birlikte Alman Bankası'na mali girişimlerde bulunması için öncelik tanınmış yani dolaylı olarak maden ve petrol araştırmaları için gerekli izin verilmiştir. 1904 yılında ise, resmen Almanlara ait Anadolu Demiryolu Şirketi'ne bir yıllık tanınan Musul ve Bağdat petrollerini araştırma ve işletme izni, 1907 yılına kadar uzatılmıştır (Melek, 1989:28-29).

27 Nisan 1909 tarihinde Abdülhamid'in Jön Türkler tarafından tahtan indirilmesi ile Abdülhamid'in şahsi arazisi konumunda olan Musul ve Bağdat vilayetlerinin mülkiyeti Maliye Bakanlığı'na devredilmiştir. Yeni yönetim iktidara gelince petrol imtiyazını bu kez Almanlara değil de Amerikalılara vermeyi uygun bulmuştur. 1908 yılında Amiral Colby M. Chester aracılığı ile Amerikan şirketlerine Osmanlı topraklarında demiryolu ve liman yapımı ve işletmeciliği ile beraber, maden işletme imtiyazı da verilmiştir. Bu durumun İngilizlerin hiç hoşuna gitmemiş ve Amerika ile Osmanlı'dan petrol işletme imtiyazı alabilmek için rekabete girişmişlerdir. Sonuçta İngiltere 1910 yılında Osmanlı ile bir anlaşma yaparak, petrol araştırmalarına sermaye yaratmak ve elbette İngiliz menfaatlerini korumak amacıyla sermayesi tamamen İngiliz olan "Türk Milli Bankası" adı altında bir banka kurmuştur. Yine aynı yıl İngiliz bankacı olan Sir Ernest Cassel, Osmanlı devletinde petrol araştırmaları yapmak ve bulunan petrol kaynaklarını işletmek amacıyla yine tamamen İngiliz sermayesi ile "Türk Petrol Şirketi"ni kurmuştur. Bu şirketin Musul ve Bağdat bölgelerindeki petrol araştırma ve işletme imtiyazının Haziran 1914 yılına kadar devam ettiği görülmektedir (Melek, 1989:30-32).

4 Ağustos 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile bölgede petrol araştırmaları durdurulmuştur. Ancak bilindiği gibi, savaş başladığında bölgede petrolün varlığı bilinmekte idi. Savaşın önemli sebeplerinden biri de bu petrol sahalarına sahip olmak olduğundan, savaş döneminde Osmanlı topraklarının paylaşımını büyük güçler arasında sağlamak için pek çok gizli anlaşma yapılmıştır. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Sir Mark Sykes ile Fransız Dışişleri Bakanlığı'ndan François Georges Picot arasında gerçekleştirilen ve Sykes-Picot Anlaşması olarak anılan gizli paylaşım anlaşması, 16 Mayıs 1916 tarihinde imzalanmıştır. Buna göre, Fransa Suriye ve Musul dâhil olmak üzere Kuzey Irak'ın tamamını alırken, İngiltere Filistin ile İran arasındaki bölgeyi alıyordu (Uçarol, 1995:398-399).

Birinci Dünya Savaşı'nın 1918 yılının ortalarında Osmanlı'nın içerisinde yer aldığı İttifak Bloku'nun yenilgisiyle sonuçlanması ile İtilaf devletleri savaş esnasında yapılan gizli anlaşmaları gerçekleştirme imkânı bulmuştur. Hiç vakit kaybetmeden Osmanlı ile İtilaf devletleri arasında 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın 16. maddesi¹ gerekçesiyle Musul'daki Türk kuvvetlerinin başında bulunan Ali İhsan Paşa, İzzet Paşa'dan 9 Aralık 1918 tarihinde gelen yazılı talimat üzerine Musul'u 10 Kasım 1918 tarihinde İngilizlere bırakarak 6. Ordu karargâhını Nusaybin'e çekmek zorunda kalmıştır (Sabis, 1951:7; Türkmen, 2003:15).

İngiltere'nin Musul'u işgal ettikten sonra bu bölgeyi Fransızlara bırakmaktan büyük bir pişmanlık duydukları 18 Ocak 1919 tarihinde toplanan Paris Barış Konferansı esnasında Fransızlarla yaptıkları pazarlıklardan anlaşılmalıdır. Bu konferansta Fransa Suriye, Şam, Halep ve İskenderun'un mandateri olmak koşuluyla Musul'u İngilizlere vermeyi kabul etmiştir. Ayrıca 18 Nisan 1919 tarihinde İngiltere'nin Petrol İşleri Başkanı Water Long ile Fransız Petrol Ürünleri Genel Komiseri Henry Berenger arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma ile İngiltere, petrol gelirlerinin %70'i ile birlikte Mezopotamya'nın mandaterliğini alırken, Fransa'nın ise petrol gelirlerinin %20'sini almasına karar verilmiş ve %10'luk petrol geliri ise yerel yönetimlere bırakılmıştır (Melek, 1989:42-43).

Ancak bu defa da Fransa'nın yapılan paylaşımdan rahatsızlık duyduğu ve San Remo Konferansı'nda Fransa'nın Musul petrollerinin %50'sini istediği görülmektedir. 25 Nisan 1929 tarihinde imzalanan San Remo Anlaşması ile Fransa'nın ham petrol üretiminin %25'ini alması ve hisse senetlerinin de %25'ine sahip olması; diğer taraftan İngiltere'nin ise hisselerin %75'inin İngiliz yönetiminde kalması kararlaştırılmıştır (Baytok, 1970:302; Melek, 1989:44).

2. LOZAN KONFERANSI SÜRECİNDE TÜRKİYE'NİN İZLEDİĞİ DIŞ POLİTİKA

Aralarında Osmanlı topraklarının paylaşımı konusunda anlaşan İtilaf güçleri hazırladıkları 433 maddeden oluşan ve Türk milletinin bağımsız olarak yaşama hakkını elinden alan Sevr Anlaşması'nı 10 Ağustos 1920 tarihinde Osmanlı hükümetine imzalatmışlardır. Bu anlaşma ile Musul, kurulacak olan bağımsız bir Kürdistan devletine bırakılıyordu. Ancak Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Türk Milleti Sevr'i tanımayarak işgal güçlerine karşı mücadeleye girişmiştir. 30 Ağustos 1922 tarihinde Yunan ordusunun Anadolu'da hezimete uğratılması ile elde edilen Türk askeri zaferinin doğal siyasi sonucu olarak, 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Mütarekesi imzalanmıştır. Bu ateşkes antlaşması nihai bir barış antlaşması gereksinimi doğurmuştur. İtilaf Devletleri, 27 Ekim 1922 tarihli bir nota ile TBMM Hükümetini 13 Kasım 1922 günü Lozan'da başlayacak olan Barış Konferansı'na davet etmişlerdir. TBMM'nce bu davet, 29 Ekim 1922 günü toplantıda görüşülerek uygun bulunmuştur (Oran, 2002:325). İtilaf güçlerinin Ankara hükümetinin gücünü kırmak amacıyla İstanbul Hükümetini de konferansa davet etmiş olması ise, saltanatın kaldırılma kararının alınmasını hızlandırmaktan başka bir işe yaramamıştır (Arıkan, 2005:62).

ABD'nin gözlemci olarak yer aldığı Lozan Konferansı'na bir tarafta Türkiye, diğer tarafta da İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti (Yugoslavya) katılmıştır. Türkiye'nin ısrarı üzerine Boğazlarla ilgili sorunların görüşülmesine katılmak için Sovyet Rusya, Ukrayna ve Gürcistan da davet edilmişlerdir (Gönlübol-Sar, 1990:42). Ticaret ve yerleşme sözleşmelerine katılmak için Belçika ve Portekiz'in hazır bulunduğu konferansta

¹ Mondros Ateşkes Anlaşması'nın 16. maddesinde, "Türk garnizonları en yakın Müttefik komutanına teslim olmak zorundadır" denilmektedir.

Bulgaristan ise, Trakya, Ege Denizi ve Boğazlar ile ilgili toplantılara katılmıştır (Bayur, 1938:119).

Konferans bir hafta gecikme ile 20 Kasım 1922'de İsviçre Devlet Başkanı Haab'ın konuşması ile açılmıştır(Meray,1993:1-4). Konferansın açılış günü üç ayrı komisyon tarafından konferans çalışmalarının yürütülmesi kararlaştırılmış, ülke ve askeri işlerle ilgili *Birinci Komisyon* başkanlığına İngiltere² (Lord Curzon), Türkiye'de yabancılara uygulanacak rejimi konu alan *İkinci Komisyon* başkanlığına İtalya³(Eugenio Camillo Garroni); ekonomik ve parasal işlerle ilgili olarak çalışacak *Üçüncü Komisyon* başkanlığına ise Fransa⁴(Camille Barreré) getirilmiştir. Türkiye'nin bu komisyonlardan birine başkanlık etme ve daha sonra da en azından genel sekreter yardımcılıklarından birine bir Türkün getirilmesi talepleri ise, tarafsızlık ilkesi doğrultusunda konferansa davet edilen devletler arasından seçilmesi gerektiği gibi bir bahane ile reddedilmiştir (Grew, 2001:30).

Türk heyeti, karşısında Müttefik devletlerce oluşturulmuş olan güçlü cepheyi her ne kadar konferans esnasında Amerikalılara bir takım ekonomik imtiyazlar sağlayarak dağıtmaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Amerikalılara verilen Chester imtiyazlarının⁵ bir işe yaramadığı düşünülürse⁶, Türk heyetinin İtilaf güçlerinin karşısındaki tek kozunun, her ne kadar askeri hazırlıklara devam edilmekte ise de İngiltere, Fransa ve İtalya'dan oluşan büyük güçlerin menfaatleri gerektirse dahi yeni bir savaşı göze alamayacaklarına dair inancı olduğu görülecektir. Ancak bunun da yetersizliği Sir Horace Rumbold tarafından "*tek koluyla savaşa giden adamın durumu*" benzetmesiyle ifade edilmiştir⁷.

Bu güç koşullarda, önemli fikir ayrılıklarının yaşandığı konferansa konu olan meseleleri genel olarak dokuz başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar, Musul meselesi, İngilizlerin Arı-Burnu'ndaki mezarlık arazisini istemeleri, İstanbul dâhil olmak üzere, Trakya'da 20.000'den fazla Türk askeri bulundurulmaması yönündeki İtilaf güçlerinin talebi, adli kapitülasyonlar, İtilaf güçlerinin bizden istedikleri tazminat, Osmanlı borçlarının mirasçı konumundaki devletler arasında patlatılması idi (Bayur, 1938:131). Bu konuların pek çoğunda uzlaşma yolunda mesafe kaydedilmiş olmasına rağmen, İngilizler Türklerin Musul meselesi konusundaki hassasiyetini bildiğinden, yegâne ilgili oldukları bu konu sebebiyle konferansın çıkmaza girmesinden, diğer devletler için de önemli bir mesele olarak görülen kapitülasyonlar konusunda sekteye uğramasını tercih etmiş oldukları görülmektedir. İngiltere Başbakanı Bonar Law tarafından Curzon'a 28 Aralık 1922 tarihinde gönderilen yazıda; Lozan'da sorunların yığılmaya başladığı, Musul meselesi nedeniyle Türk tarafının görüşmeyi bırakabileceği ve eğer görüşmeler Musul meselesi nedeniyle kesintiye uğrarsa, tüm dünyanın İngiltere'nin

² Curzon'un yanı sıra İngiliz heyetinde, Sir Horace George Montagu Rumbold, Sir William Tyrrell, Andrew Ryan, J. Bullard, Harold Nicolson, Eric G. Forbes Adam, A. W. A. Leeper, Pembroke Wicks, Sir Adam Block, S.D. Waley, General Burnett Stuart, Yarbay Heywood yer almıştır.

³ İtalyan delegasyonunda Marki Camillo Garroni, Mario Lago, Giulio Montagna, Albay Umberto Vitale, Mario Arlotta, Bernardino Nogara, Carlo Pugliesi ve Andrea Zanchi yer almıştır.

⁴ Fransız Delegasyonunda Camille Barrère, Maurice Bompard, General Maxime Weygrand, Jules Laroche, René Massigli, Amiral Lucien Lacaze ve Edouard de Navailles-Labatut bulunmaktadır.

⁵ 9 Nisan 1923 tarihinde TBMM tarafından Otoman-American Development Company (Osmanlı Amerikan Kalkınma Şirketi) yetkilisi Deniz Yarbayı Arthur Chester'a tanınan geniş bir bölgede demiryolu kurmak ve kurulan demiryolunun iki tarafında da 20 km. genişliğindeki sahada tüm maden kaynaklarını işletme ve her yıl Türkiye'ye bir buçuk milyon İngiliz sterlini tutarında tarımsal makineler ithal etme imtiyazı (Sonyel 2006: 172-175). Osmanlı döneminde ise Amerikan Chester grubu temsilcisi olan Amiral Colby M. Chester petrol imtiyazı alabilmek için 1899'da bulunmuştur. 1908 yılında da Osmanlı tarafından Amerikan şirketinin istediği imtiyaz tanınmıştır (*U.S. Federal Trade Commission Report on Foreign Ownership in the Petroleum Company*, (1923), Washington, s. 21-69).

⁶ PRO, FO 141/584 (24 Temmuz 1923 tarihli İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold'dan Curzon'a mektup). Ayrıca bkz. EK I.

⁷ PRO, FO 141/584 (24 Temmuz 1923 tarihli İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold'dan Curzon'a mektup).

petrol sebebiyle barışı reddettiği düşünülerek nefretini uyandıracağı ki, bunun da ülkenin başına gelecek en kötü şey olduğu belirtilmektedir.⁸

28 Ocak 1923 tarihinde Lozan görüşmelerinin kesintiye uğramasının beklendiğinin ve dikkatli olunması gerektiğinin bildirilmesi⁹ ve yine aynı tarihte Mustafa Kemal Paşa'dan Musul konusunda görüşünün sorulmasından¹⁰ sonra 29 Ocak 1923 tarihinde TBMM'nin Lozan'da Musul meselesinin barışçı yollarla halledilmesi isteğinin dile getirilmesinin istenmesi¹¹, bu bilgiyi doğrulamaktadır. Çünkü Türk heyeti her ne kadar Musul meselesinin Lozan konferansından sonra ikili görüşmelerle halledilmesi konusunda eğilim gösterse de, İngiltere Musul'un kendi himayeleri altında Irak'a bırakılmasını istemekteydi.

Nitekim barış görüşmeleri, Müttefik devletlerin 31 Ocak 1922 tarihinde sunduğu barış teklifinin kimi kısımlarının Türk heyeti tarafından reddedilmesi üzerine İngiliz heyetin Lozan'ı terk etmesi ile 4 Şubat 1923'de kesintiye uğramıştır¹².

Konferansın kesintiye uğramasına rağmen savaş durumu ortaya çıkmamış ve görüşmelere tekrar başlanması için karşılıklı mektuplaşmalar ve görüşmeler söz konusu olmuştur¹³. İsmet Paşa Müttefik devletlerin dışişleri bakanlarına gönderdiği 8 Mart 1923 tarihli mektubu ile Türkiye'nin Müttefik devletlerin teklifine karşı sunduğu antlaşma projesini bildirmiş¹⁴ ve görüşmelere 23 Nisan 1923'de tekrar başlanmıştır (Atatürk,2000:50-51).

Konferansın ikinci döneminde de üç komisyon kurulmuştur. Henüz çözümlenmemiş kimi ülke sorunlarına ve yabancılara karşı uygulanacak adli rejim konusuna bakacak olan birinci komisyona İngiltere adına Sir H. Rumbold; maliye ve sağlık konularıyla ilgilenecek ikinci komisyona Fransa adına General Pelle; ekonomik sorunlarla uğraşacak üçüncü komisyona da İtalya adına M. M. Montagna başkanlık etmiştir. Müttefiklerce konferansın ikinci bölümünde Türk karşı teklifinin politik meselelerde fazla sorun yaratmayacağı ancak finansal ve ekonomik sorunların büyük bir mücadele gerektireceği yorumu yapılmıştır¹⁵. Gerçekten de ikinci dönemde savaş tazminatı, Musul, Osmanlı devlet borcu, kapitülasyonlar, azınlıklar ve Müttefik işgalindeki Türk topraklarının boşaltılması konularının üzerinde durulduğu görülmektedir¹⁶.

Bu koşullar altında görüşmeler, Türk heyeti başkanı İsmet Paşa'nın Türk çıkarlarını ısrarla savunması, Misak-ı Milli'den taviz vermeyen kararlı tutumu, Müttefik devletlerin "Türk karşı teklifi"nde konferansın ikinci bölümünde tartışılan bazı konulara yer verilmediği gibi itirazlar ve konferansın son döneminde kimi Balkan devletlerinin kendi aralarında uzlaşmaya varamamaları gibi nedenlerle 8 ay devam etmiştir. Özellikle İsmet İnönü ile Lord Curzon arasında geçen uzun ve tartışmalı görüşmeler neticesinde 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması ve ekleri olan sözleşme, protokol ve bildiriler, 24 Ağustos 1923'te

⁸ UK The Parliamentary Archives, BBK/G/13/18.

⁹ BDA, 030-10-218-472-30 (İsmet Paşa tarafından 28 Ocak 1923 tarihinde TBMM'e gönderilen telgraf)

¹⁰ BDA, 030-10-218-472-31 (28 Ocak 1923 tarihinde TBMM İcra Vekilleri Hey'et'i Riyaseti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'nden Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen yazı).

¹¹ BDA, 030-10-218-472-34 (29 Ocak 1923 tarihinde TBMM İcra Vekilleri Hey'et'i Riyaseti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'nden Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen yazı).

¹² Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, Birinci Takım Cilt: IV, s.22; BDA, 30-10-218-472-37 ve BDA, 30-10-218-472-38 (İsmet Paşa tarafından 6 Şubat 1923 tarihinde barışı sağlamak için sarf edilen olağanüstü gayretlere rağmen bir netice elde edemedikleri için Türk heyetinin Türkiye'ye geri döneceklerine dair TBMM'e gönderilen telgraflar)

¹³ BDA, 30-10-222-497-1 (İsmet Paşa'nın Müttefikleri Hariciye temsilcilikleri ile gerçekleştirdiği yazışmalar)

¹⁴ Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, Birinci Takım Cilt: IV, s.28-62; BDA, 030-10-218-472-38 (26 Nisan 1923 tarihinde Türkiye tarafından Müttefik devletlere sunulan projenin konusu hakkında Daily Mail gazetesine cevaben gönderilen telgraf)

¹⁵ PRO, FO 141/584.

¹⁶ PRO, FO 141/584.

TBMM tarafınca onaylanmıştır (*Nutuk*, 506). Diğer devletlerin de onayının beklenmesi nedeniyle Lozan Barış Anlaşması 6 Ağustos 1924 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

2.1. Lozan Konferansı Oturumlarında Musul

2.1.1. Konferansın Birinci Döneminde Musul (20 Kasım 1922–4 Şubat 1923)

Türkiye-İrak sınırı, bu sınırın belirleyicisi konumunda olan Süleymaniye, Kerkük ve özellikle Musul meselesi Lozan Konferansı'nın kesintiye uğramasına neden sorunların başında gelmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, Orta Doğu'nun petrol yataklarına sahip olmak isteyen İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Anlaşması imzalandıktan sonra bir oldubitti ile 1 Kasım 1918 tarihinde Musul'u işgal etmiştir (Türkmen, 2003). Dolayısıyla Lozan'da Musul'u kendi toprakları olduğunu iddia eden İngiliz heyeti ile ateşkes anlaşması imzalandığında bu bölgenin Türk toprakları içerisinde yer aldığı için Misak-ı Milli sınırları içerisinde olduğunu savunan Türk hükümeti arasında büyük bir sorun haline gelmiştir.

Lozan Konferansı'nın ilk döneminde Musul meselesi sadece iki oturumda gündeme gelmekle birlikte, İngiltere ve Türkiye arasında ikili görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler esnasında Curzon Musul sorununun konferanstan sonra Birleşmiş Milletlere götürülmesini isterken, İsmet Paşa'nın Musul'un Türkiye'ye bırakılması yönündeki isteminden vazgeçmemesi nedeniyle anlaşma sağlanamamıştır. Bu durumun Musul konusunda Türklere karşı izlenecek politika konusunda İngilizlerin kafasının bir hayli karıştırdığı görülmektedir.

Aralık 1922'de Sir Percy Cox tarafından Curzon'a yazılan mektupta Türklerin Mezopotamya'nın her hangi bir kısmını alma konusunda pek de umutlu olmadıklarını ancak Fransız ve Amerikalıların Musul vilayetinde bulunan petrol yataklarının zenginliği konusunda Türkleri doldurdukları ve bu bölge zenginliğinin paylaşılabilirliği konusunda Türkleri yüreklendirdikleri görüşü yer almaktadır. Curzon da Sir Cox ile aynı fikirdedir. 6 Ocak 1923'de Curzon'un rapor ettiğine göre, İsmet Paşa kendisine sadece Musul'u istediğini petrol istemediğini söylemiştir. Ancak Curzon İsmet Paşa'nın petrol konusunda Amerikalılarla görüştüğünü ve Amerikalıların Türklere kendisinin asla yapamayacağı bir teklifte bulunduğunu öğrenmiş olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Curzon'un R. McNeill, Amery ve Balfour'a gönderdiği mektuplardan İsmet Paşa'nın inatçılığı nedeniyle Türkiye'nin Irak sınırı meselesinin Lozan'dan sonra özel olarak görüşülmesi fikrini savunduğu anlaşılmaktadır¹⁷.

Ancak İngiltere Başbakanı Bonar Law, Curzon ile aynı fikirde değildir, Lozan'da Türklerle bir barış anlaşması imzalanmasını istemektedir. Law, Musul'u bırakmamak için Türklerin konferanstan ayrılmalarından korkmaktadır. Petrol kullanılarak Müttefik güçler ile Türkiye'nin bir araya getirilebileceğini, hatta gerekirse İtalya'ya dahi petrol geliri verilebileceğini, bu sayede de Arap Devletleri ve Mezopotamya'nın güven altına alınacağını düşünmektedir. Law'a göre bu şekilde bir anlaşma sağlarsa hem İngiltere zarar görmez, hem de bölgeden çekilmesine rağmen ağırlığını kaybetmez. Ayrıca Colonial Office (Sömürge Bakanlığı) de Law ile aynı fikirdedir. Bu bakanlığa göre, Musul petroleri konusunda Lozan'da Türklere taviz verilmesinin İngiliz heyetinin takdirindedir.

¹⁷ UK The Parliamentary Archives, BL/G/13/18; BL/111/12/38 (5 Aralık 1922 tarihli Bonar Law'dan Curzon'a gönderilen telgraf); BL/111/12/54 (28 Aralık 1922 tarihli Bonar Law'dan Curzon'a gönderilen telgraf).

1920 tarihinde San Remo¹⁸, da anlaşıldığı gibi Shell, Anglo-Persian ve Fransız hükümetinin çıkarları korunduğu takdirde, Almanların göz diktiği çıkarlara Fransızların sahip çıkacağı ve bu durumda Türk Petrol Şirketi'ndeki Amerikan çıkarlarına kimsenin itiraz etmeyeceğine inanılmaktadır. Colonial Office, petrol gelirinin % 20'si karşılığında Türk hükümetinin Musul vilayetindeki arzularından vazgeçirileceğine inanmaktadır¹⁹.

Türklerin Musul konusunda ikna edilememesine her ne kadar Curzon tarafından İsmet Paşa'nın inatçılığı gerekçe olarak gösterilse de, mesele İngiliz Parlamentosunda Curzon'un başarısızlığı olarak nitelendirilmiş ve Curzon aleyhine bir kampanya başlatılmıştır. 8 Aralık 1922 tarihinde Bonar Law, Curzon'a gönderdiği mektupta bunu açıkça dile getirmektedir²⁰:

“...Sana karşı burada büyük bir kampanya başlatıldı. Sen olarak Gounaris'in sana 15 Şubat'ta yazmış olduğu mektup yayınlandı. Felaketle sonuçlanan Yunan hareketinin müsebbibinin Lyod George değil de senin olduğun iddiası, senin aleyhine bir silah olarak kullanılıyor. Bu mektuplardan kabinenin haberi olup olmadığına dair soru önergesi verildi. Ve ben evet dedim. Konu soruşturuldu ama herhangi bir sonuca ulaşılmadı. Sadece Foreign Office listesi değil, Horne ve Austen'in kendi haleflerine bıraktıkları listelerde senin adının geçmemesi bizim için çok önemli bir kanıttır. Dolayısıyla için rahat olsun bu meseleyle ilgili hiçbir şekilde seni suçlayamazlar”.

Bir taraftan Curzon İngiltere'de politik yönden yıpratılmaya çalışılırken, diğer taraftan İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Eyre Crowe'un Musul meselesi hakkında Türk heyeti ile Curzon'un haberi olmadan iletişim kurmak istemiş ve Rickett'in aracılığı ile Türk heyeti temsilcileri Londra'ya davet edilmiştir²¹. Musul konusunda Lord Curzon ile anlaşamayacağını anlayan İsmet Paşa da, bu konuyu doğrudan İngiliz hükümeti ile halletmek istemiş ve Türk ekonomi uzmanı Rüstem Bey ile eski ticaret ve demiryolları Bakanı Şeref Bey'i Londra'ya göndermiştir. Çok geçmeden bu temaslardan Curzon haberdar olmuştur. 8 Ocak 1923 tarihinde Bonar Law Curzon'a gönderdiği mektupta Türk heyetinin Londra'ya ziyareti konusunda şu bilgileri vermektedir²²

“... İki Türk Crowe ile görüşmek maksadıyla Londra'dalar, Crowe sana bu konuda bir telgraf göndermiş olmalı. Bana söylendiğine göre bunlardan biri Ankara'da Ticaret Bakanı ya da böyle bir şey. Hükümet ve onlar iki farklı alanda görüşme gerçekleştirdiler.

1- Urquhart (ki sen onu biliyorsun)

2- Parlamentonun iki üyesi (Rutherford ve Barnett ki bunlar petrole ilgilidir)

İkisinin de hikâyesine göre görüşmelerinin konusu Musul meselesinin Lozan Anlaşması'na dâhil edilmeyip Lozan'dan sonra Musul meselesinin tek başına ele alınması yönündedir. Ancak ne kadar doğru söylüyorlar onu bilemem. Derhal konuyla ilgili bilgi edinmelisiniz yoksa bu bizim için ciddi bir sorun haline gelebilir...”

¹⁸ 25 Nisan 1920 tarihinde imzalanan San Remo Anlaşması ile Orta Doğu petroleri İngiltere ve Fransa arasında paylaşılmıştır. Buna göre Fransa ham petrol üretiminin %25'ini alacak ve Almanlara ait olan %25 hisse senedi de Fransa'ya devredilecekti. İngiltere'de hisselerin %75'ine sahip olacaktı (Melek 1989: 44).

¹⁹ UK The Parliamentary Archives, BL/G/13/18 (Colonial Office adına Bindsay'in 4 Ocak tarihli Curzon'a gönderdiği telgrafları).

²⁰ UK The Parliamentary Archives, BL/111/12/42.

²¹ UK The Parliamentary Archives, BL/111/12/61(17 Ocak 1923 tarihli Curzon'dan Walter'e gönderilen mektup).

²² UK The Parliamentary Archives, BL/111/12/57. Ayrıca bkz. EK II.

Law Türk heyetinin temasları hakkında bilgi verdikten sonra Musul konusundaki düşüncelerini bir kez daha tekrarlamaktan kendini alıkoyamamıştır. Law şöyle demektedir²³:

“Bana göre birinci derecede önem arz eden iki hususun tekrar altını çizmek istiyorum. Musul için savaşa gidemeyiz ikincisi de eğer bu konuda Fransa bizim yanımızda yer almazsa Sevr’den kalanları gerçekleştirmek için Türklerle tek başımıza savaşamayız. Beklenmedik bir gelişme olmadığı sürece bu görüşlerimde eminim ve bunun dışında gerçekleştirilecek herhangi bir politikanın sorumluluğunu üstlenmem. Korkarım ki aksi takdirde Lozan’da ya da İstanbul’da olanların ihalesi bizim üstümüze kalır ve ben kesinlikle görüşmelerin bizden kaynaklı olarak kesilmesinin karşısındayım.”

Lozan
Barış
Konferansı

Curzon Law’dan aldığı bu telgraftan bir hayli sinirlenmiş ve 11 Ocak 1923 tarihinde Crowe’e sert bir mektup göndererek, Türk temsilcileri ile görüşmeler yapmakta olan iki İngiliz milletvekili görüşmelere son vermezse Musul konusundaki müzakerelerden çekileceğini bildirmiştir²⁴.

134

Daha sonra da Curzon, 17 Ocak 1923 tarihinde aynı sertlikte bir mektup da Walter’e göndermiştir. Bu mektupta Curzon şöyle demektedir²⁵:

“Sevgili Walter;

Eski bir meslektaşınız ve arkadaşınız olarak size sorabilir miyim, nasıl oluyor da benim burada ilgilendiğim çok önemli bir takım meselelere burnunuzu sokuyorsunuz. Geçen gün sizin de tanıdığınız Rickett buradaydı. Benim arkamdan iş çevirerek ve İsmet Paşa’yı kandırarak Londra’ya üç temsilci göndermeye ikna etmiş ki, bu üç Türkün²⁶ kimler olduğu konusunda bilgi sahibi olduğunuza eminim. Bu temsilciler Londra’ya İngiliz işgalinde bulunan Musul’un Türklere teslim edilmesi karşılığında petrol tavizi verme teklifinde bulunmaya gelmişler. Bense Lozan’da buna son derece karşı olduğumu, Musul’u savunmak için her şeyi yapacağımı ortaya koydum ve izlediğim politikada ne bugün ne de gelecekte Türklerin o topraklarla ilgili herhangi bir hayale kapılmamaları hedefini güttüm. Rickett Türkleri sizin ve Bonar Law’ın üzerinde büyük etki sahibi olduğuna inandırmış ve Türkler Londra’ya gelirlerse bir şekilde Musul’u geri alacaklarını sanmışlar.

Elbette bu olanların ne kadarından haberdar olduğunuzu bilemiyorum. Bildiğim tek şey kasıtlı olarak benim işimi zorlaştırmak ya da ülkenizin çıkarlarına zarar vermek istemeyeceğinizdir. Lütfen bu petrol macerasından uzak durunuz. Bu meselede sizin bilmediğiniz ama er ya da geç masum bir insanda leke bırakabilecek pek çok rezalet dönmektedir.

Rickett kesinlikle güvenilmez bir adamdır. Bir taraftan Türklerle neler konuştuğunu diğer taraftan da Sir G. Armstrong ile görüştüğünü biliyorum.”

Bu sert mektubun üzerine 21 Ocak 1923 tarihinde Walter, Curzon’a Londra’ya gelen Türklerle ve konuyla hiçbir bağlantısı olmadığını, memleketin çıkarlarına asla zarar vermek istemeyeceğini ancak bir hafta önce M.P. Barnett’in kendisini ziyaret ederek Türklerle görüştüğünü söylediğini ve bunun üzerine de kendisinin konuyla ilgili Bonar Law’a mektup yazarak bilgilendirdiğini

²³ UK The Parliamentary Archives, BL/111/12/57.

²⁴ PRO, FO 371/9059’dan aktaran Sonyel 2006: 95-96.

²⁵ UK The Parliamentary Archives, BL/111/12/61.

²⁶ Her ne kadar Curzon 17 Ocak tarihinde Walter’e gönderdiği mektupta Türk heyetinden üç kişinin gönderildiği ifade edilmişse de 23 Ocak 1923 tarihinde yapılan öğleden sonraki oturumda İsmet Paşa Londra’ya iki kişi gönderildiğini ifade etmiştir (*Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Birinci Takım Cilt: I, Kitap I, s. 369).

bildirmiştir²⁷. Ancak Walter'ın mektubuna cevaben Curzon'un gönderdiği mektuptan anlaşıldığına göre, Curzon Walter'in masumiyetine inanmamıştır²⁸.

Ayrıca Curzon, 12 Ocak 1923 tarihinde İsmet Paşa'ya kendisinden habersiz olarak Londra'ya Ahmet Rüstem Bey başkanlığında temsilciler gönderdiği için bir kınama mektubu göndermiştir²⁹. İsmet Paşa, Curzon'a hemen ertesi gün İngiliz gruplarının başvurularına karşılık olarak, konuyla ilgili inceleme yapmak üzere Londra'ya iki temsilci gönderildiği yanıtını vermiştir³⁰. Ayrıca İsmet Paşa konuya 23 Ocak 1923 tarihli Lozan Konferansı'nın öğlenden sonraki oturumunda da değinmiş ve şu savunuda bulunmuştur:

“Türk heyeti Lozan'a gelişinden bu yana Musul'u yeniden hâkimiyeti altına aldıktan sonra petrol işletme haklarının ne olacağını öğrenmek isteyen pek çok grubun başvuru ile karşılaşmıştır. Söz konusu grupların iktisadi ve mali durumlarının öğrenilmesi için Londra'ya (Lord Curzon'un sandığı gibi üç değil) iki uzman Türk heyeti tarafından gönderilmiştir. Türklerin kendi ülkelerinin kaynaklarını şu ya da bu şekilde işletme teklifinde bulunan şirketler veya gruplarla görüşmek istemesinde garipsenecek bir şey yoktur”(Meray,1993:369)

Yaşanan gerginlik konferansa da yansımış ve Musul meselesi Lord Curzon'un başkanlığında 23 Ocak 1923 tarihinde Arazi ve Askerlik Komisyonu'nda görüşülmeye başlanmıştır. Lord Curzon ve İsmet Paşa arasında gerçekleştirilen görüşmelerden bir sonuç alınmadığı için konu bu oturumda gündeme getirilmiştir. İsmet Paşa'nın Kürt ve Türk nüfusun çoğunlukta olduğu gerekçesi ile Süleymaniye, Kerkük ve Musul'un Türkiye'ye bırakılması talebine karşılık Lord Curzon itiraz sebeplerini şu şekilde özetlemiştir:

1. Musul vilayetinde pek çok Arap bulunmaktadır.
2. Kürtler, Türklerle birlikte yaşamak istememektedir ki, bunu Dersim olayı ve 1914 Bitlis'te çıkan olaylar açıkça göstermektedir.
3. İngiliz hükümeti Mondros Mütarekesi sonrasında Araplara karşı bir takım yükümlülükler altına girmiş, Araplar da İngiltere'ye bağlılık göstermiştir.
4. İngiliz orduları Birinci Dünya Savaşı'nda Türkleri yenerek Irak'ı fethettiğinden, İngiltere Musul üzerinde fetih hakkına sahiptir (Meray,1993:344-348).

İngilizlerin bu iddialarına İsmet Paşa ise şu şekilde cevap vermiştir:

1. Musul Vilayetinde Araplar azınlık durumunda olduklarından Irak'a bağlanmasını talep edemezler. Ancak eğer böyle bir talepte bulunulursa Türkiye de Bağdat'ın kuzeyinde çok daha büyük bir Türk nüfusunun bulunması dolayısıyla bu bölgenin kendi sınırları içine alınmasını talep edecektir.
2. Kürtlerin Türklerle birlikte yaşamak istemedikleri iddiası doğru değildir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde pek çok Kürt milletvekilinin yer alması, Bağımsızlık Savaşı esnasında Kürt vatandaşların büyük hizmetlerde bulunmaları ve bunu engellemek için İngiliz uçak filolarının pek çok Kürt köylerini bombalamaları açıkça göstermektedir.
3. Türkiye, Irak'ın İngiliz mandaterliğine ihtiyacı olmadığını ve böyle bir mandaterlik verildi ise de bundan haberdar olmadığını düşünmektedir. Osmanlı'nın bir parçası olan Irak'a ilişkin yapılmış hiçbir antlaşmanın

²⁷ UK The Parliamentary Archives, BL/111/12/61.

²⁸ UK The Parliamentary Archives, BL/111/12/61(25 Ocak 1923 tarihinde Curzon'dan Walter'e gönderilen mektup).

²⁹ PRO, FO 371/9059'dan aktaran Sonyel 2006: 99.

³⁰ PRO, FO 371/9059'dan aktaran Sonyel 2006: 99.

hukuki olarak bir değeri yoktur. Çünkü Irak halkı tam bağımsızlık içinde oy vermek için özgür bırakılmamıştır.

4. İngiltere'nin Musul'a el koymasını haklı göstermek için, öne sürülen fetih hakkının bu yüzyılda hiçbir değeri yoktur.
5. Coğrafi ve siyasi bakımdan Musul Anadolu'nun tamamlayıcı parçasıdır (Meray,1993:348-355).

Sabah oturumunda sonuç alınamaması üzerine konu öğleden sonraki oturumda da tartışılmaya devam edilmiştir. Bu toplantıda özellikle petrol konusunun ele alındığı görülmektedir. İsmet Paşa, Türklerin Musul'u her zaman ülkelerinin tamamlayıcı bir parçası olarak gördüklerini dolayısıyla konuyu petrol sorunu olarak değil, ülke sorunu olarak gördüklerini belirtmiştir. Ancak bununla birlikte dünyanın petrol konusuna duydu ilgi de inkâr edilemez. Türkiye, bu petrolerden dünyanın meşru bir şekilde yararlanması için elinden geleni yapacaktır. Ayrıca Türk heyeti Musul vilayetine ilişkin olarak Lord Curzon'un plebisite başvurulmasına şiddetle karşı çıkmasını anlayamamaktadır (Meray,1993:369)

Lord Curzon Türklerin savını reddetmiş ve Türk heyetine Musul sorununun çözümü için hakeme başvurulması teklifinde bulunmuştur. Ancak Türk heyeti buna karşı çıkmıştır. Oturumda Curzon'un görüşlerinin diğer ülke temsilcilerince de desteklendiği görülmektedir. Oturum Amerikan heyetinin tutanağa konmasını istediği bildiri metninin okunması ile sona ermiştir(Meray,1993:370-376)

Okunan bildiri metninden Amerikan hükümetinin "açık kapı" politikasının devam ettirilmesini istediği ve Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kendilerine verilen imtiyazlar nedeniyle her ne kadar müttefikler tarafında gibi görünseler de Türklere fazla yüklenmedikleri görülmektedir (Meray,1993:377-378)

31 Ocak 1923 tarihinde Türk tarafına iletilen anlaşma metni ile Musul'un İngiliz himayesinde olmak koşulu ile Irak'a bırakılması ve gerekirse bu konuda hakeme başvurulması talep edilmiştir. Bu talebe karşılık, 4 Şubat 1923 tarihinde Müttefik devletlerin temsil heyetlerine İsmet Paşa tarafından gönderilen mektupta, Türk hükümeti barışın yapılmasına engel olmamasını sağlamak amacıyla, bu teklifi kabul etmiş olduğu görülmektedir (Meray,1993:9) Her ne kadar aynı tarihte Türk isteğini yerine getirmeğe ilişkin İngiliz tasarısında da bu teklif kabul edilmişse de(Meray,1993:15), Curzon'un bu konuda Türklere pek güvenmediği; İtalya ve Fransa'nın Türkiye'ye duyduğu kızgınlıktan faydalanarak, çok küçük de olsa konferans esnasında Türkleri ikna ederek Musul'un İngiliz mandaterliğindeki Irak'a bırakılmasını için meselenin doğrudan Birleşmiş Milletlere gönderilebileceğini umut ediyordu³¹. Dolayısıyla Musul meselesi nedeniyle konferansın çıkmaza girmesinden, diğer devletler için de önemli bir mesele olarak görülen kapitülasyonlar konusunda sekteye uğramasını tercih etmiş ve 5 Şubat 1923 tarihinde İngiliz heyeti Lozan'ı terk etmiştir (Şimşir, 1990:496-501). Böylece konferans kesintiye uğramıştır.

2.1 2. Konferansın İkinci Döneminde Musul (23 Nisan 1923-24 Temmuz 1923)

Yukarıda değinildiği gibi, konferansın kesintiye uğramasına rağmen savaş durumu ortaya çıkmamış ve konferansın tekrar başlatılması için Müttefik devletlerle Türkiye arasında iletişim devam etmiştir. 8 Mart 1923 tarihinde Müttefik devletlere İsmet Paşa tarafından gönderilen Türk karşı teklifinde, 4 Şubat 1923 tarihinde talep edildiği gibi, Türkiye ile Irak arasındaki sınırın on iki aylık bir

³¹ PRO, FO 141/584 (24 Temmuz 1923 tarihi Sir H. Rumbold'un Curzon'a gönderdiği rapor)

süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yoluyla saptanması; anlaşmaya varılamazsa, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti Meclisi'ne götürülmesi teklifi aynen yer almıştır (Meray,1993:29). Bu görüş ilke olarak kabul İngiliz heyetince kabul edilmiş ancak sorunun çözüm süresini 6 ya da 9 aya indiren bir formül bulunmazsa İngiltere'nin barış anlaşmasını imzalamayacağı tehdidinde bulunulmuştur. Curzon, Türklerin çok önemsedikleri Müttefik güçlerin Türkiye'yi boşaltması konusunu İsmet Paşa'ya karşı bir silah olarak kullanmış ve İsmet Paşa'nın 23 Haziran 1923 tarihinde bu sürenin 9 aya indirilmesini kabul etmesi ile daha sonra Musul konferans gündemine getirilmemiştir (Sonyel, 2006:198-199). 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan barış anlaşması metninde de *"Türkiye ile Irak arasındaki sınır, anlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak dokuz aylık bir süre içerisinde Türkiye ile İngiltere arasında anlaşma sağlanamazsa konu Birleşmiş Milletlere götürülecektir"* (Meray,1993:3). şekliyle anlaşmanın 3. maddesi olarak yer almıştır.

Bu madde uyarınca İngiltere 5 Ekim 1923'te Türkiye'den ikili görüşmelerin başlamasını talep etmiştir. İngiltere'nin teklifinin kabul edilmesi ile 19 Mayıs 1924 tarihinde Haliç Konferansı toplanmıştır. Türk heyetinin başında bulunan Fethi Bey, Süleymaniye, Kerkük ve Musul'un Türkiye'ye bırakılması karşılığında bu bölge petrolünün işletiminde ortaklık teklif etmiştir. İngiliz heyetinin başında bulunan Irak Yüksek Komiseri Percy Cox ise, bu teklifi reddetmekle kalmayıp bir de Nasturiler için de Hakkâri'yi istemiştir (Oran,2002; Dilan,1998, Alantar,2004). Türk heyetinin kabul etmeyeceğini bilerek Cox'un böyle bir istekte bulunmasının yegâne sebebi bu konferansa anlaşmak için değil anlaşmamak için gelmiş olmalarıydı. Çünkü İngiltere bir an önce Musul meselesinin etkin oldukları Birleşmiş Milletlere gönderilmesini istiyorlardı. İngiltere'nin istediği gibi, 5 Haziran'da sonuç alınmadan konferans sonlandırılmıştır. Konferanstan çok kısa bir süre sonra 7 Ağustos'ta Hakkâri civarında bir Nasturi ayaklanmasının başlaması ve bu ayaklanmanın İngilizlerce desteklenmesi bu savımızı destekler görünmektedir.

19 Eylül 1924 tarihinde Milletler Cemiyeti'nde Musul meselesi görüşülmeye başlanmıştır. Türkiye bölgede plebisit yapılmasını isterken, İngiltere bölge halkının cahil olduğu bahanesi ile plebisit yapılmasını reddetmiştir. Milletler Cemiyeti de İngilizlerin isteğini uygun olarak, plebisit yapılmasını reddederek üç tarafsız devletin birer temsilcisinin (Oran,2002;Dilan,1998;Alantar,2004). yer alacağı bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir. Bu komisyon çalışmalarına başladığı sırada bölgede işgal hareketine girişmiş olmaları nedeniyle, Milletler Cemiyeti 30 Eylül 1924 tarihinde Bruxelles'de toplanmış ve Bruxelles hattı olarak da bilinen, Musul'u Hakkari'den ayıran bir sınır çizilmiştir (Minorsky 1998: 19, 38-39). Komisyon 16 Temmuz 1926 tarihinde sunduğu raporunda, Irak'ın 25 yıl Milletler Cemiyeti mandasında kalması; adalet ve eğitimin yürütülmesi için Kürtlerden memur istenmesini ve Kürtçenin resmi dil olmasını; manda sona erdikten sonra Kürtlere özerklik sağlanamazsa Musul'un Türkiye'ye bırakılmasını ve bölgenin taksimine karar verilirse Küçük Zap Suyu sınır olmak koşulu ile Musul'un Türkiye'ye, Kerkük'ün ise Irak'a bırakılmasını önermiştir (Oran,2002;Dilan,1998;Alantar,2004).

Bu rapor İngiltere tarafından memnuniyetle karşılanırken, Türkiye tarafından Lozan'da Milletler Cemiyeti'ne bağlayıcı karar alma yetkisi tanımadığını iddiasıyla reddedilmiştir. Bunun üzerine Milletler Cemiyeti, Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'na başvurarak Türkiye'nin iddiası konusunda görüş istedi. Her ne kadar Türkiye Divan'a başvurulmasını ve Divan çalışmalarına katılmayı reddetmişse de, Divan hem Lozan'da Milletler Cemiyeti'ne karar alma hakkı tanıdığına hem de taraflar oylamaya katılmasa bile kararı kabul etmek mecburiyeti olduğuna

hükmetmiştir. Türkiye'nin katılmadığı 16 Aralık 1925 tarihli oturumunda Milletlerarası Adalet Divanı, Musul'un Irak'a verilmesine karar vermiştir (Oran,2002;Dilan,1998;Alantar,2004).

Bu karar Türkiye'de büyük tepkiyle karşılanmasına rağmen, 16 Şubat 1925'te Bitlis ve Diyarbakır arasındaki bölgede patlak veren ve 16 Nisan ayına kadar devam eden, İngilizler tarafından destek verilen Şeyh Said isyanının bastırılması ve tekrar sükûnetin sağlanması zarureti nedeniyle Türkiye bir savaşı göze alamamış, tepkisini ancak 17 Aralık 1925 tarihinde SSCB ile Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması imzalayarak gösterebilmiştir. Türkiye her ne kadar 1925'te Divan kararını tanımadığını beyan etse de 1926 yılında fikrini değiştirmiş ve 500.000 Sterlin tutarında bir ödeme ile 25 yıl süreyle Irak'ın petrol gelirlerinden %10 pay verilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine 5 Haziran 1926 tarihinde Türkiye, Irak ve İngiltere arasında Ankara Anlaşması gerçekleştirilmiştir. Bu anlaşmaya göre, Türkiye'nin bu isteği kabul edilirken konulan bir ek madde olarak Türkiye'nin %10'luk hissesini isterse 12 ay içerisinde paraya dönüştürebileceği yer almıştır (Oran,2002:267-268).

Türkiye %10'luk payından vazgeçmemiş, buna göre 1954 yılına kadar alması gereken tutar 5.500.000 sterlin olmuştur. Ancak bu paranın sadece 3.500.000 sterlin kadarı ödenmiştir. Irak'la ticari ilişkiler geliştirildiği için tahsil edilemeyen, Irak hükümetinin Türkiye'ye kalan 2.000.000 sterlin borcu 1986 yılına kadar bütçe maddesi olarak gösterilmiştir(Oran,2002:267-268).

Bu anlaşmanın imzalanmasından sonra Türkiye'nin Irak'la ilişkileri gelişmeye başlamış, Türkiye ve Irak arasında 1928'de karşılıklı elçilikler açılmıştır. 1932 yılında Irak'ın bağımsız bir devlet haline gelmesinden sonra da 1937 yılında her iki ülke de Sadabat Paktı'nda yer almıştır.

3. SONUÇ

Türk Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması ile Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Sevr Anlaşması hükmünü kaybetmiş ve Türkiye Cumhuriyeti Devletini milletlerarası toplumun saygın bir üyesi olarak resmen kabulünü sağlayan Lozan Barış Anlaşması imzalanmıştır. Lozan Barış Anlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları çizilmiş, bağımsızlığı ve egemenliği onaylanmış ve bu sayede Türkiye bağımsız devletler arasındaki saygın yerini almıştır. Ancak bu barış anlaşmasının imzalanmasından günümüze akılları karıştıran en önemli sorun bu anlaşmanın gerçekten Türk Milli Mücadelesi'ni taçlandırın bir başarı olup olmadığı olmuştur. Elbette bunun en önemli sebebi Lozan Barış Konferansı'na giden Türk heyetine verilen 14 maddelik bir talimatname metninde Misak-ı Milli sınırları içerisinde kabul edilmesine rağmen Musul'un kaybedilmesi olmuştur.

İtilaf güçleri ile Balkan devletlerinin birleşerek Türkiye'nin karşısında yer aldıkları, savaştan yeni çıkmış olan yeni bir devletin içinde bulunduğu ekonomik, politik ve sosyo-kültürel sıkıntılar göz önünde tutulduğunda o günün koşullarında Musul'un kazanılmasının pek mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak Türk ulusunun 1919 yılından itibaren verdiği mücadele göz önünde tutulduğunda hak ettiğini almış olduğunu söylemek mümkün değildir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk de Lozan Barış Anlaşması'nı büyük bir başarı olarak yorumlamış ancak hayatı boyunca Türk ulusunu maceralara sürükleyebilecek tutumlardan kaçınarak Lozan'da elde edilememiş olan Misak-ı Milli ilkelerini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasında ve Hatay'ın Türkiye sınırlarına dâhil olmasında çok büyük emeği geçmiştir. Ancak bu başarıların tamamen Atatürk'ün uluslar arası hukuka güvenerek gerçekleştirdiği söylemek de mümkün değildir. O, kendi ulusunun gücüne inanmış ve dünya dengelerindeki değişimleri kendi lehine çevirmeyi

başarmıştır. Sadece hukukun gücüne güvenildiğinde, ki Musul'un İngiltere himayesinde Irak'a bırakılması bunun en önemli göstergesidir, başarı sağlanamadığı ve haksızlıklara uğranıldığı görülecektir.

Türkiye, ne yazık ki, üyesi dahi olmadığı Milletler Cemiyeti'nin aldığı karar doğrultusunda Musul'dan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Diğer taraftan 5 Haziran 1926 tarihinde Türkiye, Irak ve İngiltere arasında imzalanan Ankara Anlaşması ile Irak petrolleri gelirlerinin %10'unun 25 yıl süre ile Türkiye'ye ödenmesi garanti altına alınmışsa da, Türkiye'nin 1950 sonrasında bu hakkına dahi sahip çıkamadığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alantar, Özden Zeynep.(2004), *Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi*, F. Sönmezoğlu(der.),*Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınevi.
- Arıkan, Z.(2005), *Lozan Görüşmeleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi. 80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyum Bildirileri*, Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Atatürk, M. K.(2000), *Nutuk*. (Haz: Zeynep Korkmaz), Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Baytok, T. (1970), *İngiliz Belgelerinde Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara.
- Bayur, Y. H.(1938), *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Dilan, H. B.(1998), *Atatürk Dönemi Dış Politikası (1923-1939)*, İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Gönlübol, M. ve Sar, C.(1990), *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Grew, J. C.(2001), *Amerika'nın İlk Türk Büyükelçisi'nin Anıları Lozan Günlüğü*, (Çev. Kadri Mustafa Oroğlu). İstanbul: Anı Yayınları.
- İsmet İnönü Defterler (1919-1955)*.(2001), C. I. (Haz. Ahmet Demirel), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Birinci Takım Cilt: I, Kitap I. (1993), (Çev. Seha L. Meray), (3. basım), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Melek, K.(1989), *Türk-İngiliz İlişkileri (1890-1926) ve Musul Petrolleri, Türk Dış Politikasında Sorunlar*. İstanbul: Der Yayınevi.
- Minorsky, V. F.(1998), *Musul Sorunu*, (Çev: Salim Şahin), İstanbul: Avesta Yayınevi.
- Sabis, A. İ.(1951), *Harb Hatıraları*, C. V, Ankara.
- Sonyel, S. R.(2006), *Gizli Belgelerle Lozan'ın Perde Arkası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şimşir, B. N.(1990), *Lozan Telgrafları.*, C. I. Ankara: AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. (2002), (Editör: Baskın Oran), Cilt: I: 1919-1980, İstanbul: İletişim Yayınevi.

Türkmen, Z.(2003), *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Uçarol, R.(1995), *Siyasi Tarih*, İstanbul.

U.S. Federal Trade Commission Report on Foreign Ownership in the Petroleum Company.(1923), Washington.

1. ARŞİV BELGELERİ

1.1. Başbakanlık Devlet Arşivi

BDA, 030-10-218-472-30.

BDA, 030-10-218-472-31.

BDA, 030-10-218-472-34.

BDA, 30-10-218-472-37.

BDA, 30-10-218-472-38.

BDA, 30-10-222-497-1.

1.2. İngiltere Parlamento Arşivi

UK The Parliamentary Archives, BL/111/12/38.

UK The Parliamentary Archives, BL/111/12/42.

UK The Parliamentary Archives, BL/111/12/54.

UK The Parliamentary Archives, BL/111/12/57.

UK The Parliamentary Archives, BL/111/12/61.

UK The Parliamentary Archives, BBK/G/13/18.

1.3. İngiltere Ulusal Arşivi

PRO, FO 141/584

Lozan
Barış
Konferansı

140

Yard. Doç. Dr. Esra Sarıkoyuncu DEĞERLİ

1978 yılında Denizli’de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Ankara’da tamamladı. 2000 yılında Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nü bitirdi. 2002 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalında Yüksek Lisansını tamamladı. Ayrıca Osmangazi Üniversitesi’nde de Tarih Öğretmenliği alanında Yüksek Lisans yaptı.

Aralık 2003’de Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’ne Araştırma Görevlisi olarak atandı. Aynı üniversitede çalışmakta iken 25.11 2005 tarihinde Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde “Mustafa Kemal Atatürk’ün Sofya Elçiliği Askeri Ataşeliği’nden Ölümüne Kadar Türk-Bulgar İlişkileri (1913-1938)” konulu teziyle doktor unvanını aldı. Şubat 2006-Ekim 2006 tarihleri arasında sekiz ay süre ile İngiltere’de Parliament Lord of House ve National Archives’de Balkanlar ve Ortadoğu üzerine araştırmalar yaptı. Halen Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nde Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı’nda Yrd. Doç. Dr. olarak çalışmaktadır.